

Dr. Sabira Gadžo-Šašić
Kemal Čaušević
Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka

UDK 316.334.2:005]-056.24
DOI 10.57136/2744-2500.2022.17.17.157
Pregledni rad

PODUZETNIČKE MOGUĆNOSTI OSOBA S INVALIDITETOM NA PODRUČJU FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

SAŽETAK

U radu su analizirane mogućnosti i sposobnosti osoba s invaliditetom u oblasti poduzetništva na području Federacije Bosne i Hercegovine, odnosno nastojalo se ukazati na moguće rizike koje nosi sa sobom poduzetništvo, ali i na benefite koji proizlaze iz njega, a to je profit koji je neophodan za unapređenje kvaliteta života bilo koje osobe. Navedeno je posebno bitno za skupine teže zapošljivih članova zajednice među koje spadaju i osobe s invaliditetom, a koje kroz proceduru ulaska u svijet poduzetništva mogu ostvariti sebi, ali i određenom broju drugih članova zajednice adekvatno radno mjesto. S tim u vezi posebno su analizirane ključne osobine ličnosti za bavljenjem poduzetništvom. Kroz realizirano istraživanje, posebno se, nastojalo doći do saznanja koliko su same osobe s invaliditetom osnažene za ulazak u svijet poduzetništva, te koliko su zadovoljne i da li su upoznate sa pogodnostima koje sistem nudi svim onim osobama koje se odluče za pokretanje vlastite poduzetničke ideje.

Ključne riječi: poduzetništvo, poduzetnik, osoba s invaliditetom

Uvod

Nejednake mogućnosti u svim oblastima uključujući i poduzetničke predstavljaju svakodnevnicu osoba s invaliditetom. Stoga ne iznenađuje što se u literaturi (Termiz, 2005:20) ističe da: "U svim društvima, društvenim sistemima postoje subjekti koji su iz raznih razloga nesposobni da ostvaruju društveno tolerantnu egzistenciju - socijalnu poziciju, te imaju izrazitu potrebu za pomoć drugih u prilagođavanju". Za unaprjeđenje kvalitete života ključno je da pojedinac bude uključen u svijet rada i/ili poduzetništva. Stoga ne iznenađuje da se u Općoj

deklaraciji o pravima čovjeka (1948) posebno ističe da “svako ima pravo na rad, na slobodan izbor zaposlenja, na pravične i zadovoljavajuće uslove rada i na zaštitu od nezaposlenosti” (čl. 23). Garantirano pravo na rad osobe s invaliditetom na području Federacije Bosne i Hercegovine, kao i u ostatku države, ostvaruju teže od drugih članova zajednice, a kao razlog navedenom je nepovoljna situacija i visoka stopa nezaposlenosti u ukupnoj populaciji države. Navedeno je posebno evidentno u vremenu kriza iz kojih su proizašle mnoge negativne promjene koje su rezultirale povećanjem broja nezaposlenih u općoj populaciji stanovništva. Stoga se može konstatirati da problem nezaposlenosti, koji je prisutan u svim društvima, pogađa sve građane, ali ipak najviše osobe s invaliditetom kao najvulnerabilnije grupe korisnika socijalne zaštite, ali i najvulnerabilnije grupe u skupu nezaposlenih osoba. Kao posljedica nezaposlenosti osoba s invaliditetom u literaturi (Lakićević, 2012:171) se navode predrasude o mogućnostima i sposobnostima ove skupine građana u oblasti zapošljavanja, ali i poduzetništva kao mogućeg načina prevazilaženja nezaposlenosti. Nemogućnost pronalaska adekvatnog zaposlenja, koje predstavlja pretpostavku osamostaljenja, sasvim sigurno izaziva i niz drugih socijalnih problema što osobu uvodi u još veću socijalnu isključenost. Pitanje koje se samo po sebi nameće je da li nezaposlenost može biti pokretač motivacijskog procesa da se poduzetništvo iskoristi kao instrument dokazivanja/samodokazivanja sposobnosti i vrednovanja vlastitih ideja? Iako je teško dati odgovor na postavljeno pitanje nesumnjivo da je u tom procesu podrška, posebno za osobe s invaliditetom, koja dolazi od različitih izvora i u različitim oblicima od posebne važnosti. Tako neki autori (Leutar, 2008:44) razlikuju formalnu podršku koju pružaju profesionalci ili sistem i neformalnu koju pružaju članovi porodice, susjedi ili članovi uže zajednice. Podrška sistema se može iskazivati kroz usvajanje kvalitetnog zakonskog okvira, te stoga u ovom kontekstu pod formalnom podrškom može se podrazumijevati kvalitetna zakonski uređena oblast razvijanja poslovnih aktivnosti osoba s invaliditetom što umnogome može doprinijeti povećanju broja samo/zaposlenih pripadnika ove marginalne skupine u državi što bi ujedno značio i njihovu veću socijalnu uključenost.

Poduzetništvo i poduzetnik-pojam, oblici, klasifikacije

Poduzetništvo u najširem smislu riječi predstavlja ekonomsku aktivnost pojedinca ili više partnera da uz određeno ulaganje kapitala i preuzimanje rizika uz neizvjesnosti uđe u poslovni poduhvat s ciljem stvaranja profita. To može biti i

oblik djelovanja u kojem poduzetnik odlučuje što, kako i za koga stvoriti, odnosno koju vrstu usluga realizirati i ponuditi na tržištu pri tom ulazeći u poduzetnički poduhvat, najčešće, ličnim troškom i rizikom s ciljem stjecanja dobiti. Prema nekim autorima (Isaković, 2015:3) poduzetništvo predstavlja i proces u okviru kojeg pojedinac ili grupa identifikuje ideju, planira i implementira je u praksi s namjerom ostvarivanja pojedinačnog ili zajedničkog interesa. Iz navedene definicije proizlazi da je u fokusu poduzetništva čovjek, odnosno naglašava se važnost ljudskog resursa u samom poduzetničkom procesu promatrajući tako poduzetništvo kao osnov društvenog napretka i blagostanja svakog pojedinca, ali i kao poseban faktor stvaralaštva koji se uz rad, kapital i tehnologiju smatra ključnim u postizanju novih proizvoda, usluga i drugih ekonomskih i društvenih djelatnosti. Iz navedenog proizlazi da je poduzetništvo pored prirodnih faktora, rada, kapitala i tehnologija, najvažniji faktor uspjeha u biznisu i može se definirati kao skup ljudskih aktivnosti na kombiniranju resursa radi ostvarivanja određenog poslovnog rezultata (Petković; Berberović, 2013:60). Kada se govori o poduzetništvu neophodno je istaknuti i različite kriterije za klasifikaciju, te da tip poduzetništva označava najprije način rada i obavljanja poduzetničke djelatnosti. S tim u vezi najčešća klasifikacija poduzetništva je na tradicionalni, korporacijski i socijalni oblik poduzetništva. Tradicionalni oblik poduzetništva kao što i sam naziv govori, jeste tradicionalan i ima dugu historiju. Tradicionalno poduzetništvo se prakticira u mikro, malim i srednjim poduzećima koja su organizirane u različitim pravno-organizacijskim oblicima, a čiji je temeljni cilj ostvarenje profita koji pripada vlasnicima kapitala i o čijoj upotrebi samostalno odlučuju (Dračić 2012:9). Stoga je ova vrsta preduzeća vlasništvo najčešće jednog lica, odnosno to su tzv. privatna poduzeća koja predstavljaju oblik organiziranja biznisa gdje je vlasnik cjelokupne imovine u biznisu jedno fizičko lice, koje ujedno direktno participira u procesu menadžmenta, vrlo često i kao top-menadžer. Također tradicionalno poduzetništvo, iako rjeđe može biti partnerski odnos dva ili više lica tzv. partnerstvo ili ortačko društvo što predstavlja oblik organiziranja gdje vlasnici imovine svoje međusobne odnose reguliraju na partnerskim osnovama, na način ili da direktno participiraju u menadžmentu ili da direktno nadziru sam proces menadžmenta (Šunje, 2003:23).

Kao oblik organiziranja biznisa u literaturi (Šunje, 2003:23) se spominje i korporacija ili dioničarsko društvo što predstavlja oblik organiziranja biznisa u okviru kojeg postoji puna razdvojenost vlasničke i menadžerske funkcije i gdje se vlasništvo ostvaruje kupovinom dionica na berzi.

Na kraju kao treći oblik poduzetništva javlja se tzv. socijalno poduzetništvo koje je specifično po tome što mu prioritetni cilj nije stjecanje dobiti radi dobiti,

već nezaobilazno doprinosi i realizaciji ciljeva lokalnog razvoja (Spahić; Šerić, 2017:419). Prateći navedeno socijalna preduzeća koja predstavljaju oblik socijalnog poduzetništva se definiraju kao neprofitne privatne organizacije koje se bave proizvodnjom roba i pružanjem usluga, što je direktno povezano sa njihovim jasnim ciljem da zajednica ima koristi od njihovih aktivnosti (Lakićević, 2013:142). Ona se oslanjaju na kolektivnu dinamiku, uključujući različite tipove zainteresiranih strana u svoja upravljačka tijela, ona visoko vrednuju svoju autonomnost i preuzimaju ekonomski rizik koji je povezan sa njihovim aktivnostima.

Iz same klasifikacije poduzetništva proizlazi da je pokretač poduzetničkog poduhvata poduzetnik jer ni jedno poduzeće ne može raditi bez osnovnog organizacijskog resursa – čovjeka, koji treba svoju ideju pretvoriti u nešto konkretno i na taj način ostvariti svoje ciljeve. Ključ uspjeha u samom procesu pokretanja i realizacije poduzetničkih ideja su znanje, sposobnost i vještine potrebne za projektiranje, realizaciju i vođenje određenih poslovnih aktivnosti, a koje treba da krasi dobrog poduzetnika. Sve navedene vještine poduzetnik stiče formalnim i neformalnim obrazovanjem, a one koje ne može razviti kroz obrazovni proces uglavnom ih nadomješta kreativnošću i inovativnošću. Dakle, poduzetnik je i inovator koji provodi promjene na tržištu kroz provedbu novih aktivnosti kao što su uvođenje novih i kvalitetnijih proizvoda, uvođenje novih načina proizvodnje, otvaranje novih tržišta, pronalaženje novih izvora opskrbe novim materijalima ili dijelovima i slično (Levar; Nikolić, 2012:64). Stoga ne iznenađuje da pojedini autori (Levar; Nikolić, 2012:64) ističu da inovacije i razvoj predstavljaju uzrok i posljedicu poduzetništva, a najčešće su usko povezani s tehnologijom i napretkom u tehnološkom smislu.

Zbog neophodnosti praćenja stalnih promjena u društvu koje nameću nužnost prilagođavanja usluga i proizvoda aktuelnom vremenu, kako se ističe u stručnoj literaturi (Tkalec 2011:39) ključno je cjeloživotno obrazovanje u ovoj oblasti. Kada se govori o kompetencijama koje se stiču kroz proces cjeloživotnog učenja ne smije se zanemariti Preporuka tijela EU o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje (2018/C 189/01) koje obuhvaćaju: kompetenciju pismenosti, kompetenciju višejezičnosti, matematičku kompetenciju te kompetencije u tehnologiji i inženjerstvu, digitalnu kompetenciju, ličnu i socijalnu kompetenciju te kompetenciju učenja kako učiti, kompetenciju građanstva, poduzetničku kompetenciju i kompetenciju kulture svijesti i izražavanja (Europska komisija, 2018). Dakle, koncept cjeloživotnog učenja shvata se mnogo šire od poduzetništva. Po svemu sudeći poduzetnik mora kontinuirano usavršavati spektar ličnih kompetencija, nastojati ih proširivati,

te ih koristiti kao instrument postizanja i poboljšavanja poslovnih rezultata. Stoga ne iznenađuje da se u stručnoj literaturi (Tkalec, 2011:39) navode: inovativnost, sklonost preuzimanju rizika, samouvjerenost, radoholičnost, svrhovitost, odgovornost i samostalnost, kao temeljne poduzetničke osobine. Neke od navedenih osobina su urođene, a neke su stečene. Isti autor (Tkalec 2011) navodi i objašnjava funkcionalne karakteristike poduzetništva, koje predstavljaju detaljnije prethodno navedeno pri tom navodeći i karakteristike kao što su: altruizam, hrabrost, kreativnost i inovativnost, mudrost, samostalnost, odgovornost, poštenje, radoholičnost, samouvjerenost, sklonost razumnom preuzimanju rizika, strpljenje, stvaralaštvo, svrhovitost, upornost i vizionarstvo. Dakle, u stručnoj i naučnoj literaturi mogu se pronaći mnogi načini na koje se mogu promatrati osobine ličnosti onih koji žele da se bave nekom poslovnom aktivnošću. Prema konceptu 8C popis osobina ličnosti ključnih za one koji se želi baviti biznisom se oslikavaju u sljedećim pojmovima:

- C – Conceptual thinking – sposobnost konceptualnog promišljanja poduzetnika,
- C – Capabilities – sposobnost prepoznavanja poslovnih šansi u okruženju,
- C – Concisious – svjesnost obaveza, samopouzdanja i odgovornosti koje zahtijevaju start-up kompanije,
- C – Congruency – sveobuhvatnost u kontekstu poslova koje poduzetnik obavlja,
- C – Charge emotional – emotivni naboj, u smislu poduzetničkog duha i emocionalne inteligencije, koji postoji u glavi poduzetnika,
- C – Charity – etičnost i moralni integritet u obavljanju posla prema dobroj poslovnoj praksi i vjeri,
- C – Customer oriented – potpuna orijentiranost na klijente i njihovo zadovoljstvo,

C – Competitional spirit – takmičarski duh odnosno konkurentnost u smislu stalnog iznalaženja boljih načina obavljanja posla i kvalitativno drugačijih načina zadovoljavanja potreba klijenata” (Šunje; Čizmić, 2005:476). Navedene osobine neophodno je da posjeduju svi oni koji se namjeravaju baviti poduzetništvom, ali i one koji okružuju te osobe, tj. suradnike kao i one koji mogu da se nađu u ulozi motivatora ili osoba koje podržavaju. Sve elaborirano je posebno važno za suradnike ili članove tima osoba s invaliditetom koje se odluče za pokretanje poduzetničke ideje, jer su to članovi zajednice koji se češće, u svim oblastima, pa prema tome i u oblasti poduzetništva, češće od drugih mogu suočiti sa raznim preprekama, a zbog kojih se, vjerojatno teže opredjeljuju da

krenu u “nesiguran put” kakav može da bude poduzetništvo, a ako se i odluče na taj korak, više od drugih trebaju članove tima, odnosno suradnike koje će krasiti navedene osobine što je ključ za dugotrajan uspjeh. Prema nekim autorima (Šunje 2003) poduzetnička znanja i vještine se uglavnom stiču edukacijom, ali da postoje i one vještine koje se ne mogu steći kroz sami edukacijski proces. U svemu navedenom važno je da osoba zna i može odabrati dobar tim koji će raditi na realizaciji poduzetničkih ideja, a čije članove će krasiti osobine koje se spominju u katalogima kompetentnosti kao što su: sposobnost izgradnje tima, sposobnost rada u timovima, pregovaračke sposobnosti, fleksibilnost, improvizacija, itd.

Problemi u razvoju poduzetničkih sposobnosti osoba s invaliditetom

Problemi u najširem smislu riječi predstavljaju teškoće koje negativno utiču na ostvarivanje određenih ciljeva. Ukoliko se promatraju u kontekstu razvoja poduzetničkih sposobnosti osoba s invaliditetom onda se mogu promatrati kao negativne promjene koje se odražavaju destruktivno na donošenje odluke pojedinca/osobe s invaliditetom za pokretanje određene poduzetničke ideje. Bazična pretpostavka za donošenje te odluke, odnosno da bismo mogli govoriti o adekvatnim uslovima, koji neće biti opterećeni problemima, za bavljenjem poduzetništvom bilo koje vrste neophodno je da postoje adekvatni zakonski propisi koji reguliraju tu oblast. Postojeći propisi na području Federacije Bosne i Hercegovine uređuju uslove osnivanja i registriranja privrednog društva za zapošljavanje osoba s invaliditetom. Ovakva preduzeća, odnosno privredna društva čak i u imenovanju svoje osnovne djelatnosti ističu svoje socijalne i humane ciljeve, a zakon koji svojim odredbama uređuje ovu oblast je Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom FBiH (Službene novine FBiH, br. 09/10). Prema navedenom Zakonu zapošljavanje osoba s invaliditetom u ustanovama ili privrednim društvima koja su osnovana radi zapošljavanja osoba s invaliditetom vrši se pod posebnim uvjetima pod čim se smatra zapošljavanje u organizacijama osoba s invaliditetom (udruženjima, savezima i dr.) i samozapošljavanje (pokretanje obrta, obavljanje samostalne djelatnosti i obavljanje poljoprivredne djelatnosti kao jedinog i glavnog zanimanja). Tako prema odredbama (čl. 15) Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom FBiH pod posebnim uvjetima mogu se zapošljavati osobe

s invaliditetom s najmanje 60% invaliditeta, osobe s najmanje 70% tjelesnog oštećenja, ukoliko to oštećenje ima za posljedicu smanjenje radne sposobnosti i osobe s lakim i umjerenim intelektualnim teškoćama. Privredno društvo za zapošljavanje osoba s invaliditetom mogu osnovati federalne, kantonalne, općinske i gradske jedinice uprave kao i Fond za profesionalnu rehabilitaciju i upošljavanja osoba s invaliditetom, ali i druga fizička i pravna lica što je normirano istim Zakonom. Ono što olakšava rad ovih preduzeća jesu mjere (programi) za čije je provođenje zadužen spomenuti Fond. Pored privrednih društava specijaliziranih za zapošljavanje osoba s invaliditetom, zakonodavni okvir FBiH osobama s invaliditetom, ali i svim drugim fizičkim i pravnim licima ostavlja i niz drugih mogućnosti. Jedna od tih mogućnosti je osnivanje zaštitnih radionica koje, prema odredbama Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom FBiH (čl. 29) ima status koji ostvaruje privredno društvo za zapošljavanje lica sa invaliditetom, ako u odnosu na ukupan broj zaposlenih zapošljava 40% lica sa najmanje 70% i više invaliditeta, a najmanje šest lica sa takvim invaliditetom i 20% lica sa 100% invaliditeta, a najmanje tri lica sa takvim invaliditetom, koje u skladu sa Zakonom ostvaruju pravo na pomoć i njegu od drugog lica.

U Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom FBiH spominje se i mogućnost osnivanja radnog centra (čl. 32-35) koji predstavlja ustanovu koja zapošljava osobe sa invaliditetom koje se ne mogu zaposliti ili održati zaposlenost pod općim uvjetima, privrednim društvima za zapošljavanje osoba sa invaliditetom ili u zaštitnim radionicama (Centar za razvoj i podršku – CRP Tuzla i Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom Federacije BiH, 2011). Ovaj oblik organiziranja poslovnih aktivnosti ima izražajniju socijalnu dimenziju u odnosu na sve ostale.

Iz same analize pojedinih odredbi Federalnih propisa koji uređuju oblast zapošljavanja osoba s invaliditetom evidentno je da postoji zakonski okvir za zapošljavanje i pokretanje poduzetničkih ideja, ali da mnoge osobe s invaliditetom sa istim odredbama nisu upoznate, posebno u vremenu kriza koje su obilježile 21. vijek, a iz kojih su proizašle mnoge negativne promjene, odnosno novi socijalni problemi, a u isto vrijeme produbili su se i već postojeći (Gadžo – Šašić, 2019). Navedeno sve skupa, čak i za informirane osobe s invaliditetom, predstavlja jednu od mnogih prepreka za donošenje odluke za pokretanje privatnog biznisa, odnosno poduzetničke ideje. Ukoliko se navedenom dodaju i mnogobrojni rizici koje nosi sa sobom bilo koji oblik bavljenja poduzetništvom na području cijele BiH gdje nisu zabilježeni bilo kakvi dodatni vidovi podrške

od strane odgovornih aktera u slučaju vanjskih rizika koji su, posebno u postpanedemijskom periodu, izraženi, a poduzetnici manje – više prepušteni samostalnom rješavanju svih problema i rizika za koje nisu odgovorni, onda postaje jasno da osobe s invaliditetom, čak i one koje imaju neke inovativne ideje se ne odlučuju lako na taj rizik. Dakle u vremenu kriza, uključujući i ovu aktuelnu, biti poduzetnik je puno zahtjevnije, te se svi oni bez obzira da li se radi o osobi sa ili bez invaliditeta, koji su ranije pokrenuli poduzetničku ideju suočavaju sa većom neizvjesnošću i svakodnevnim negativnim iznenađenjima. Navedeno je posebno evidentno u društvima u kojima ne postoji organizirana podrška onima koji su direktno pogođeni krizama, a biti poduzetnik, očigledno, nije nimalo lako ni u van kriznim okolnostima jer da bi se održala određena usluga ili proizvod duži vremenski period potrebno je uvoditi inovacije koje uključuju uvođenje izvrsnosti što nije moguće za bilo koju osobu ukoliko ne postoji organizirana podrška važnih društvenih aktera koji moraju biti uvijek, a posebno u vremenu kriza u ulozi motivatora. S tim u vezi, kako neki autori ističu (Rupčić 2018), ostvarivanje ciljeva nije moguće bez određene motivacije koja predstavlja proces kojim osoba na osnovu vanjskih i unutrašnjih poticaja identificira neku potrebu ili želju, a za što je ključna inspiracija, posebno u vanrednim okolnostima. U tom procesu presudna je uloga bitnih društvenih subjekata ili aktera koji mogu podržati ili pridonijeti kroz određene vidove podrške da osoba ustraje u svojoj poduzetničkoj ideji.

Cilj i istraživačka pitanja

Cilj istraživanja bio je da se dođe do saznanja da li postoje pretpostavke za bavljenjem poduzetništvom osoba s invaliditetom, ali i da se dođe do spoznaje da li osobe s invaliditetom raspolažu sa bitnim informacija o mogućnostima i ograničenjima pokretanja poduzetničke ideje na području Federacije Bosne i Hercegovine.

Polazeći od navedenih ciljeva postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

1. Da li ste upoznati sa pogodnostima koje osoba s invaliditetom može ostvariti prilikom pokretanja određene poduzetničke ideje?
2. Smatrate li da raspolazete sposobnostima potrebnim za bavljenjem poduzetništvom?
3. Šta su najveći problemi/ograničenja za bavljenjem poduzetništvom osoba s invaliditetom na području Federacije Bosne i Hercegovine?

Metodologija

Istraživački postupak

Istraživanje kojim su obuhvaćene 33 osobe s invaliditetom realizirano je na način da su prvo kontaktirana određena udruženja osoba s invaliditetom sa područja Federacije Bosne i Hercegovine. Kontaktirani su uglavnom telefonskim putem, te su na taj način predstavljena ideje istraživanja koja na području BiH nisu dovoljno istražena s obzirom na to da je u vremenu kriza pravi izazov odlučiti se za bilo koga, a posebno za osobe s invaliditetom, za realizaciju poduzetničkih ideja. Također je istraživanjem obuhvaćeno nekoliko osoba s invaliditetom koje nisu članovi udruženja, a koje su lično kontaktirane i zamoljene da pristupe popunjavanju anketnog upitnika. Svi učesnici u istraživanju su dobrovoljno pristupili istraživanju i uglavnom su se odazvale one osobe s invaliditetom koje su ako ništa prije pandemije razmišljale o mogućem pokretanju vlastite poduzetničke ideje ili pokretanje iste u suradnji sa osobama koje dijele isto ili slično mišljenje.

Upitnik koji se koristio za realizaciju istraživanja sadržavao je 40 otvorenih i zatvorenih pitanja podijeljenih u sljedećih sedam grupa: opći podaci o ispitanicima, trenutni položaj na tržištu rada (grupa pitanja koja se odnosila na informacije o tome da li je osoba zaposlena ili ne, koliko dugo je na birou ne/zaposlenih, radno iskustvo itd.), dio koji se odnosio na informiranost osoba s invaliditetom o pogodnostima zapošljavanja, zatim dio koji se odnosio na informacije o obrazovnom nivou ispitanika, pitanja vezana za poduzetništvo (obuhvaćena su pitanja o informiranosti ispitanika o saznanjima vezanim za sami termin poduzetništvo, o tome da li su upoznati sa mogućnostima i ograničenjima bavljenja njime, trenutnim uslovima za bavljenje poduzetništvom itd.). Upitnik je sadržavao i pitanja koja su se odnosila na procjenu trenutnog socijalnog položaja, te ona koja su se odnosila na moguće pravce poboljšanja istog.

Obrada podataka

U obradi podataka korištena je statistička metoda koja se koristi u prirodnim naukama u situacijama kada se istraživači susreću sa individualnim i sa neindividualnim pojavama koje su determinirane raznovrsnim nepoznatim faktorima (Milosavljević; Termiz, 1999:177). Dakle, u ovom slučaju statistička metoda je korištena u postupku: prikazivanja numeričkih podataka, u postupku sređivanja i analiziranja činjenica o istraživanoj pojavi, te u postupku analize sudova.

Rezultati istraživanja

Postupkom analize odgovora na otvorena koji su prezentirani i analizirani tabelarno i kroz grafikone nastojalo se doći do saznanja koja su se odnosila uglavnom na dva područja:

1. Ograničenja osoba s invaliditetom u oblasti poduzetništva
2. Izazovi u bavljenju poduzetništvom.

Tabela br. 1: Opći podaci o ispitanicima

Spolna struktura osoba s invaliditetom	M	18
	Ž	15
	Ukupno	33
Starosna struktura osoba s invaliditetom	0-18	0
	19-25	12
	26-35	12
	36-45	8
	46-55	0
	56-65	0
	66+	1
	Ukupno	33
Obrazovna struktura ispitanika	NSS – niža stručna	3
	SSS – srednja stručna sprema	19
	VŠS – viša stručna sprema	4
	VSS – visoka stručna sprema	7
	Ukupno	33

Prema prezentiranim podacima u tabeli br. 1 u istraživanju je pariticipiralo 15 osoba ženskog i 18 osoba muškog spola. Navedeni podaci ukazuju da su oba spola pokazala približno isti interes za učešće u ovom istraživanju što znači da je poduzetništvo oblast za koju slično interesovanje pokazuju oba spola.

Što se tiče starosne strukture kako je evidentno u tabelarnom prikazu najviše je ispitanika, po 12, koji pripadaju starosnim strukturama od 19 do 25 i od 26 do 35 godina što ukazuje na činjenicu da su istraživanjem obuhvaćeni ispitanici u dobi kada mogu biti najefikasniji u nekoj radnoj oblasti ili poduzetništvu.

Što se tiče obrazovne strukture, kako je navedeno u tabeli, najviše je ispitanika (19) koji su završili srednju stručnu sprema. U istraživanju je učestvovalo i 9 osoba s invaliditetom koje su završile visoku stručnu sprema, 7 onih koji su završili višu stručnu sprema, te 3 osoba sa nižom stručnom spremom. Navedeni pokazatelji ukazuju da još uvijek veliki broj osoba s invaliditetom se

ISTRAŽIVANJA

ne opredjeljuje za sticanje znanja u visokoškolskim ustanovama vjerovatno zbog neprilagođenosti ustanova osobama s invaliditetom, ali moguće i zbog slabije socio-ekonomske situacije u kojoj se nalaze s obzirom da osobe s invaliditetom i njihovi članovi porodice najčešće žive u većem siromaštvu ili u riziku od njega u odnosu na ostale članove zajedice.

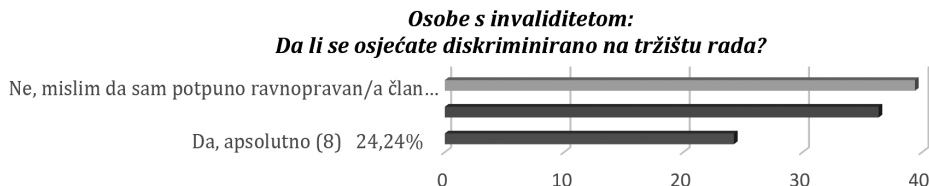
Tabelea br. 2: Osobe s invaliditetom prema nastanku i vrsti invalidnosti

Vrijeme nastanka invalidnosti	Od rođenja	21
	Stečena invalidnost	12
	Nešto drugo	-
	Ukupno	33
Klasifikacija osoba s invaliditetom	Oštećenje čula vida, sluha i/ili govora	10
	Tjelesni invaliditet	18
	Intelektualne teškoće	-
	Kombinirane poteškoće	5
	Ukupno	33

Prema prezentiranim podacima nešto više od jedne trećine ispitanica i ispitanika s invaliditetom izjasnilo se da je u njihovom slučaju riječ o stečenom invaliditetu, dok je ostatak anketiranih približno dvije trećine, tačnije njih 21 osoba sa urođenim oblikom invalidnosti.

Što se tiče vrste invalidnosti evidentno je da od ukupno 33 anketirane osobe s invaliditetom više od polovine, tačnije njih 18, ima neki oblik fizičkog/ tjelesnog invaliditeta, približno trećina njih (10) ima senzorna oštećenja (oštećenje vida, sluha ili govora), dok je učešće u istraživanju najmanje uzelo osoba s kombiniranim poteškoćama (5). Ovim istraživanjem nisu obuhvaćene osobe s intelektualnim teškoćama što još jednom potvrđuje tvrdnju (Unicef, 2013) da nivo socijalne uključenosti u sve društvene segmente, uključujući i oblast poduzetništva ovisi od tipa teškoće koju osoba ima, odnosno vrste invaliditeta, ali i od mjesta gdje žive i kulture ili sloja kojem pripada.

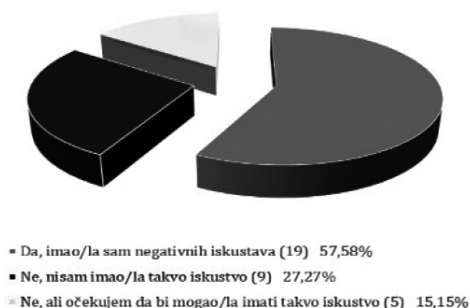
Grafikon br. 1: Osjećaj diskriminacije na tržištu rada;

Za istraživanje mogućnosti i ograničenja osoba s invaliditetom zainteresiranih za bavljenjem poduzetništvom ključno je stvaranje jednakih mogućnosti odnosno kreiranje ambijenta bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi. S tim u vezi ispitanicima je bilo zadato jedno od ključnih pitanja, a to je: „Da li se osjećate diskriminirano na tržištu rada?“. Prema dobivenim rezultatima ukupno 13 ispitanika se osjeća potpuno ravnopravnim i nediskriminiranim članom zajednice, dok se samo jedno manje (12 učesnika u istraživanju) osjeća na neki način diskriminirano, odnosno u nekim situacijama. S obzirom na negativne posljedice koje proizlaze iz diskriminacije, iako je najmanji broj (8) onih koji se smatraju apsolutno diskriminirano pokazatelj je da se u Federaciji Bosne i Hercegovine, ali vjerojatno i u ostatku države, moraju uložiti veći naponi u borbi protiv otvorenog nametanja i isticanja različitosti i nejednakosti što onemogućava pojedince ili skupine prema kojima je takvo djelovanje usmjereno da ostvaruju ljudska prava, u ovom slučaju, jednake mogućnosti bavljenjem poduzetništvom. S obzirom na sve navedeno, može se konstatirati da dobiveni rezultati mogu ukazivati na činjenicu da unatoč tome što je BiH potpisnica svih ključnih međunarodnih dokumenata koji se odnose na prava čovjeka da su osobe s invaliditetom još uvijek u pojedinim oblastima diskriminirane, a najčešće u obrazovanju, poduzetništvu i zapošljavanju.

Grafikon 2: Negativna iskustva osoba s invaliditetom na radnim mjestima

***Osobe s invaliditetom:
Negativna iskustva prilikom zapošljavanja***

S obzirom na pokazatelje koji su prezentirani u prethodnom grafikonu, a koji su se odnosili na diskriminaciju osoba s invaliditetom na tržištu rada ne iznenađuju pokazatelji koji se odnose na negativna iskustva s kojima se suočavaju osobe s invaliditetom na radnim mjestima. S tim u vezi prema podacima prezentiranim u grafikonu br. 2 evidentno je da su, baš kao i diskriminacija na tržištu rada, prilično rasprostranjena negativna iskustva i

ISTRAŽIVANJA

neugodnosti na radnom mjestu koja se mogu povezati sa snažnim djelovanjem i prisustvom predrasuda koje su prisutne i jednostavno uočljive u našem društvu. Zato ne iznenađuje ni pokazatelj da je čak 19 ispitanika doživjelo neki vid negativnih iskustava na radnom mjestu, dok je samo 9 ispitanika, vjerojatno sa lakšim vidom invaliditeta, kazalo da nije imalo takvih iskustava. Preostalih pet (5) ispitanika koji još nisu imali priliku da se zaposle ili oni koji će se tek naći u poziciji zaposlenika su istakli da očekuju negativna iskustva na radnim mjestima. Iz prezentiranog proizlazi da prilikom obavljanja radnih aktivnosti do izražaja dolazi uglavnom njihov invaliditet, a ne mogućnosti i sposobnosti za određeno radno mjesto. Sve navedeno nameće važnost izbjegavanja negativnih definicija i klasifikacija osoba s invaliditetom koje mogu dovesti do njihove veće segregacije u svim oblastima uključujući i oblast rada i poduzetništva.

Tabela br. 3: Svijest o pogodnostima koje osobe s invaliditetom mogu ostvariti pri zapošljavanju i aktivnostima Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom

Da li ste upoznati sa pogodnostima koje možete ostvariti pri zapošljavanju ili pokretanju vlastitog biznisa?	Da	12
	Djelomično	10
	Ne	11
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33
Upoznatost sa aktivnostima Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom	Da	11
	Djelomično	11
	Ne	11
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33
Zapošljavanje osoba s invaliditetom kroz programe	Bio/la sam korisnik/ca programa zapošljavanja	10
	Trenutno sam zaposlen/a preko programa zapošljavanja	9
	Nikada nisam bio/la korisnik/ca programa zapošljavanja	14
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33
Potreba za boljom promoviranošću aktivnosti ustanova i institucija za zapošljavanje osoba s invaliditetom	Da	28
	Ne	0
	Ne znam	5
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33

Od ukupno 33 osobe s invaliditetom koje su obuhvaćene ovim istraživanjem njih 12 je odgovorilo da je apsolutno upoznato sa zakonskim pogodnostima pri zapošljavanju ili pokretanju vlastitog biznisa, 10 ispitanika je navelo da su djelomično upoznati s njima dok tačno 1/3 ispitanika (11) uopće ne raspolaže tom vrstom informacija. Prezentirano ukazuje da je potrebno više napora ulagati u promociju prava koje imaju osobe s invaliditetom, a samim tim i pogodnosti koje imaju pri zapošljavanju ili pokretanju poduzetničke ideje.

S obzirom na navedene rezultate ne iznenađuje podijeljenost ispitanika po pitanju upoznatosti sa aktivnostima koje provodi Federalni fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom. Kako je navedeno u tabelarnom prikazu po 1/3 ispitanika je upoznato, djelomično upoznato, te isto toliko nije upoznato sa aktivnostima spomenutog Fonda.

Također iz rezultata istraživanja prezentiranih u tabeli br. 3 evidentno je da 14 ispitanika nikada nije koristilo programe zapošljavanja dok se pet ispitanika manje (njih 9) izjasnilo da trenutno radi preko programa zapošljavanja. Pored navedenog, a prema prikazanim pokazateljima, preostalih 10 ispitanika je ranije koristilo programe zapošljavanja. Navedeni podaci ukazuju na činjenicu da među ispitanicima dominiraju oni koji koriste projekte zapošljavanja osoba s invaliditetom, te na taj način pokušavaju da unaprijede bar određeni vremenski period ličnu kvalitetu života. Među ispitanicima nije bilo onih koji pripadaju skupini samozaposlenih kroz realizaciju/pokretanje vlastite poduzetničke ideje.

Istraživanjem se došlo i do spoznaje da oko 1/3 ispitanika ne koristi programe zapošljavanja, a što se može pripisati nedovoljnoj informiranosti o mogućnostima koje im se pružaju. Dakle, većina ispitanika (28) dijeli mišljenje da je potrebno, kako je ranije istaknuto više uložiti napora u promoviranje aktivnosti ustanova i institucija koje direktno ili indirektno rade na zapošljavanju ili pružanju podrške osoba s invaliditetom koji se žele baviti poduzetništvom. Iz navedenog proizlazi i jedna od najčešćih razloga nedovoljne upoznatosti osoba s invaliditetom sa pravima, pogodnostima i mogućnostima, a to je upravo nedovoljna promocija istih, ali i nedovoljna promocija rada onih nadležnih ustanova koji rade u ovom domenu.

ISTRAŽIVANJA

Grafikon br. 3: Pogodnosti pri zapošljavanju ili pokretanju vlastitog biznisa osoba s invaliditetom

Osobe s invaliditetom:
Potrebno je još više pogodnosti pri zapošljavanju

- Apsolutno se ne slažem (9) 27,27%
- Ne slažem se (0) 0%
- Djelimično se slažem (2) 6,07%

Prema mišljenju većine ispitanika (22) neophodno je uložiti više napora u kreiranje većih pogodnosti pri zapošljavanju ili kreiranju i pokretanju vlastite poduzetničke ideje osoba s invaliditetom. Navedeni zaključak proizlazi iz rezultata prema kojima se po 11 ispitanika u potpunosti slaže sa konstatacijom koja glasi: „Potrebno je više pogodnosti pri zapošljavanju ili pokretanju vlastitog biznisa osoba s invaliditetom“. Svakako da nije zanemariv ni pokazatelj prema kojem se sa navedenom konstatacijom apsolutno ne slaže 9 ispitanika. Navedeni rezultati upućuju na zaključak da su navedenu konstataciju (grupa koje je odgovorila negacijski) izabrale osobe koje su u radnom odnosu i koje su sa manjim vidom invalidnosti jer nivo socijalne uključenosti, ali i ostvarivanje određenih prava, kako je ranije navedeno zavisi prvenstveno od vrste/stepena invalidnosti, ali i sredine u kojoj žive i vremena nastanka invalidnosti. Iz prezentiranih pokazatelja proizlazi da je posebno važno ulagati napore u povrat izgubljenih sposobnosti i što veće osposobljavanje za samostalan život i rad jer su to segmenti koji se u literaturi (Gadžo – Šašić, 2018) smatraju važnim pretpostavkama za veću socijalnu uključenosti osoba s invaliditetom u sve sfere uključujući i oblast poduzetništva, odnosno pokretanja vlastitog biznisa kao mogućeg vida/oblika samo/zapošljavanja.

Tabela br. 4: Osobe s invaliditetom o poduzetništvu

Šta je socijalno poduzetništvo	Znam šta je socijalno poduzetništvo	13
	Ne znam šta je socijalno poduzetništvo	10
	Djelomično sam upoznat sa značenjem poduzetništva	10
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33

SABIRA GADŽO-ŠAŠIĆ, KEMAL ČAUŠEVIĆ: PODUZETNIČKE MOGUĆNOSTI OSOBA S
INVALIDITETOM NA PODRUČJU FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Posjedovanje poduzetničkih sposobnosti	Da	13
	Ne	8
	Nisam siguran/na	12
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33
Osobe s invaliditetom koje se žele baviti poduzetništvom i koje imaju poslovne ideje	Da, želim se baviti poduzetništvom	25
	Ne, ne želim se baviti poduzetništvom	8
	Bavim se privatnim poduzetništvom	-
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33
Najčešći problemi u realizaciji poslovnih ideja	Strah	5
	Nedostatak podrške	4
	Nedefinirani poslovni planovi	2
	Neiskustvo	6
	Financije	12
	Nepostojanje želje	4
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33
Ocjena poduzetničkog ambijenta	Odličan-5	6
	Vrlo dobar-4	11
	Dobar-3	10
	Dovoljan-2	2
	Neodovoljan-1	1
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33
Zadovoljstvo domaćim zakonodavstvom koje uređuje prava osoba s invaliditetom	Zadovoljan/na sam	1
	Potrebne su određene promjene	14
	Zakoni su diskriminirajući prema određenim kategorijama osoba s invaliditetom	18
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33

U tabeli broj 4 prezentirani su rezultati koji se odnose na saznanja/upoznatost osoba s invaliditetom o samom terminu «poduzetništvo». S tim u vezi u prvoj rubrici tabele prezentirani su pokazatelji o samom razumijevanju tog termina. Prema dobivenim rezultatima 13 ispitanika je odgovorilo da zna šta je poduzetništvo, dok njih 10 je odgovorilo da ne zna šta se podrazumijeva pod poduzetništvom. Isti broj ispitanika (10) je odgovorilo da djelomično

razumije značenje tog termina. Iako su različiti stavovi učesnika u istraživanju ipak ne treba zanemariti dominantnost onih koji u potpunosti ili djelomično znaju šta se podrazumijeva pod poduzetništvom tako da u skladu sa tim većina njih i raspolaže određenim znanjima važnim za realizaciju poduzetničkih ideja.

S tim u vezi ukupno 13 anketiranih osoba s invaliditetom smatra da ima određene poduzetničke sposobnosti dok 12 njih nije sigurno, ali bi ipak pokušali ostvariti svoje ideje, dok ostatak anketiranih osoba s invaliditetom ne bi ulazio u poduzetničke vode (8). Ohrabrujući podatak, bar kada je u pitanju zainteresiranost osoba s invaliditetom za ovu oblast je da većina, 25 anketiranih osoba s invaliditetom, bi se željelo baviti privatnim biznisom samostalno ili partnerski i isti taj procent anketiranih ima određene poslovne ideje što je logično i očekivano.

Preostali učesnici u istraživanju, njih 8 se izjasnilo da nije spremno da adekvatno odgovori svim rizicima koje poduzetništvo sa sobom nosi. Svi oni koji nisu spremni preuzeti rizik nemaju definiranu poslovnu ideju. U ovom slučaju približno kod (1/4) anketiranih rizik i strah prevladava njihove ambicije i želju za novim poslovnim izazovima.

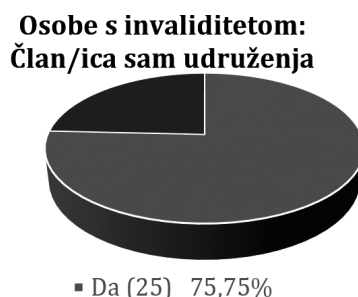
Kada se govori o najčešćim problemima i preprekama s kojima se suočavaju osobe s invaliditetom u pokretanju i ostvarivanju poduzetničkih ideja, prema mišljenju najvećeg broja ispitanika (12) najčešća prepreka je nedovoljnost materijalnog/financijskog resursa. Ostali ispitanici su naveli kao prepreku i neiskustvo (6), strah (5), nedostatak podrške (4), nepostojanje želje (4) te nedefinirani poslovni planovi (2).

Zanimljiv je pokazatelj da je najviše ispitanika (11) poduzetnički ambijent u FBiH ocijenilo kao vrlo dobar, a čak njih 6 ga ocjenjuje sa odličan. Samo jedan ispitanik ga smatra krajnje lošim odnosno dao je najnižu ocjenu. Navedeni rezultati indiciraju na podijeljenost ispitanika po pitanju ambijenta za realizaciju poduzetničkih ideja u FBiH.

U posljednjoj rubrici tabele broj 4 prikazani su pokazatelji koji se odnose na zadovoljstvo domaćim zakonodavstvom koje uređuje prava osoba s invaliditetom. S tim u vezi kako se može vidjeti iz prezentiranih rezultata ukupno 18 ispitanika se izjasnilo da su zakoni diskriminirajući prema određenim kategorijama osoba s invaliditetom. Navedeni podatak ne iznenađuje s obzirom na to da osobe s invaliditetom koje su zadobile invalidnost zbog bolesti ili po rođenju mogu ostvariti određena prava tek sa 90% invalidnosti, dok civilne žrtve rata ostvaruju prava sa 60% invalidnosti, a ratni vojni invalidi sa 20 % invalidnosti. Dakle, zabrinjavajuće je to što većina ispitanika misli da je zakonski okvir prema određenim kategorijama diskriminatoran, dalje preko 40% anketiranih smatra

da su potrebne izmjene, dok samo jedna anketirana osoba se izjašnjava kao zadovoljna trenutnim propisima.

Grafikon br. 4: Značaj nevladinih organizacija za pokretanje poduzetničke ideje

Nevladine organizacije osoba s invaliditetom predstavljaju sva udruženja koja okupljaju osobe s istom vrstom invaliditeta, urođenog ili stečenog van ratnih okolnosti ili unutar njih, kao i ona koja okupljaju osobe sa statusom invalida rada, bez obzira na vrstu invaliditeta i djeluju u interesu svoga članstva i u javnom interesu, na svim područjima od značaja za položaj osoba s invaliditetom (Gadžo – Šašić, 2020: 29). Iz navedenog proizlazi da nevladine organizacije mogu biti od koristi, bar kroz pružanje informacija, svim onim osobama s invaliditetom koje žele da svoju poduzetničku ideju pretoče u realnost. Naravno da bi se dobile određene usluge od strane nevladinog sektora potrebno je da osoba bude učlanjena u neku od tih organizacija. Zbog navedenog, kroz istraživanje se nastojalo doći i do saznanja da li su osobe s invaliditetom koje su obuhvaćene ovim istraživanjem članovih nevladinih organizacija i naravno njihov stav o važnosti tog članstva.

Prezentirani podaci u grafikonu 4 ukazuju da je 25 anketiranih osoba s invaliditetom učlanjeno u jedno ili više udruženja osoba s invaliditetom što na neki način samo po sebi govori o značajnosti nevladinih organizacija u ostvarenju, ako ništa onda veće socijalne uključenosti osoba s invaliditetom u zajednicama u kojima žive.

Dakle, može se konstatirati da, kako se ističe u literaturi (Leutar, 2008; Gadžo – Šašić, 2020) sve osobe s invaliditetom koje su uključene u udruženja uglavnom su više informirane o pravima koja imaju u odnosu na one koji nisu uključeni, a koji najčešće žive u ruralnim sredinama. Takve skupine zbog

udaljenosti nisu u mogućnosti da aktivno participiraju u radu udruženja što ima veliki značaj za socijalni položaj osoba s invaliditetom, ali i na njihove odluke u drugim oblastima uključujući i oblast poduzetništva.

Zaključak

U svakoj državi uključujući i Bosnu i Hercegovinu, odnosno bosanskohercegovačke entitete i Distrikt Brčko visoka stopa nezaposlenosti odražava se na socijalni položaj svih članova i zbog toga je važno isticati sve što može dovesti do minimiziranja negativnih efekata nezaposlenosti koja se može promatrati i kao generator mnoštva drugih socijalnih problema. Jedan od načina prevazilaženja niza problema koji proizlaze iz nezaposlenosti je promocija i popularizacija koncepta poduzetništva posebno među skupinama koje su više pogođene tim problemom kao što su osobe s invaliditetom. Međutim, jedan od bitnih razloga nerazvijenosti i nezastupljenosti navedenog koncepta je upravo nepoznavanje osnovnih prava i pogodnosti, a u vremenu kriza i nesigurnost koja proizlazi iz negativnih promjena koje predstavljaju bazično obilježje kriznog vremena. U cilju promjene stavova o poduzetništvu koji može predstavljati jedan od načina zapošljavanja pripadnika socijalno osjetljivih kategorija što direktno dovodi do minimiziranja posljedica nezaposlenosti neophodno je razvijati ambijent pogodan za njegov razvoj. Pored navedenog bitno je istaći da podrška idejama i planovima osoba s invaliditetom može doprinijeti ukupnom razvoju samo kroz ozbiljan i planski pristup problemu.

Dakle, ukoliko se uzmu u obzir rezultati istraživanja u kojima su odgovori na pitanja i tvrdnje koji se odnose na uslove, mogućnosti i upoznatost s njima uglavnom dominirala negativna iskustva ili podijeljeni stavovi onda je više nego evidentno da se svi važni društveni akteri tabaju uključiti u stvaranje ambijenta koji bi bio pogodniji za osobe s invaliditetom, odnosno za njihovo uključivanje u svijet poduzetništva što bi ujedno i značilo razvijanje socijalnog modela invalidnosti koji polazi od toga da društvo treba preuzeti odgovornost za ograničenja s kojima se suočavaju osobe s invaliditetom u društvu. Također prema dobivenim rezultatima trebalo bi više raditi na dostupnosti informacija za osobe s invaliditetom koje se odnose na mogućnosti i ograničenja pokretanja poduzetničkih ideja na području Federacije Bosne i Hercegovine na čijem području je realizirano istraživanje.

BUSINESS OPPORTUNITIES FOR PERSONS WITH DISABILITIES IN THE TERRITORY OF THE FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

SUMMARY

The paper analyzed the possibilities and abilities of people with disabilities in the field of entrepreneurship in the Federation of Bosnia and Herzegovina. It tried to point out the possible risk that entrepreneurship carries with it, but also the benefits that arise from it, namely the profit that is necessary for improving the quality of life of any person. The above is especially important for groups that are more difficult to employ, including persons with disabilities, who, through the procedure of entering the world of entrepreneurship, can achieve an adequate job for themselves, as well as for a certain number of other members of the community. Key personality traits for entrepreneurship were analyzed separately. Through the conducted research, we especially tried to find out how empowered people with disabilities are to enter the world of entrepreneurship, and how satisfied they are and whether they are familiar with the benefits that the system offers to all people who decide to start their own entrepreneurial idea.

Keywords: entrepreneurship, entrepreneur, persons with disabilities

Literatura:

- Centar za razvoj i podršku – CRP Tuzla i Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom FBiH (2011): Vodič kroz Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba sa invaliditetom u FBiH, Tuzla
- Dračić, Irma (2012): Poslovanje poduzeća i poduzetničko okruženje, Hrvatski zavod za zapošljavanje, Područna služba Varaždin, Varaždin
- EU/Europska komisija (2018): Prijedlog preporuke Vijeća o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje, 2018/C 189/01
- Gadžo – Šašić, Sabira (2019): Socijalni rad i socijalni razvoj: izazovi i mogućnosti u prvim decenijama 21. vijeka, časopis Društvene i humanističke studije-DHS 1 (7), Filozofski fakultet, Tuzla, p.p. 387-400
- Gadžo – Šašić, Sabira (2020): Socijalni rad sa osobama s invaliditetom, Fakultet političkih nauka, Sarajevo

- Halmi, Aleksandar (2005): *Strategije kvalitativnih istraživanja u primijenjenim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lakićević, Mira (2012): *Socijalna integracija osoba sa invaliditetom*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd
- Lakićević, Mira (2013): *Razvoj i zaštita ljudskih resursa u preduzeću*, Fakultet političkih nauka, Beograd
- Leutar, Zdravka (2008): *Obitelj osoba s invaliditetom i mreže podrške*, Pravni fakultet, Zagreb
- Levar, Martina; Nikolić, Marina (2012): 'Inovacije i razvoj kao uzrok i posljedica poduzetništva', *Učenje za poduzetništvo*, 2(1), str. 64-68
- Mesec, Blaž (1998): *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo
- Parlament FBiH (2010): *Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom Federacije Bosne i Hercegovine*, "Službene novine FBiH", br. 09/10
- Petković, Saša, Berberović, Šefkija (2013): *Ekonomika i upravljanje malim i srednjim preduzećima- principi i politike*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka
- Rupčić, Nataša (2018): *Suvremeni menadžment Teorija i praksa*, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Rijeci
- Spahić, Ehlimana, Šerić, Nedreta (2017): *Socijalno poduzetništvo u funkciji ostvarivanja socioekonomskog razvoja lokalnih zajednica Federacije Bosne i Hercegovine*" DHS 3, 417-440
- Šunje, Aziz, (2003): *Top-menadžer: vizionar i strateg*, Tirada, Sarajevo
- Šunje, Aziz; Čizmić, Elvir (2005): "Poduzetništvo kao preduvjet ekonomskog razvoja", *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Sarajevu*, 475-499
- Tkalec, Zdravko (2011). "Definicija i karakteristike poduzetništva kao ključne kompetencije cjeloživotnog učenja", *Učenje za poduzetništvo*, 1(1), str. 35-43
- UN (1948): *Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka*, u: *Ljudska prava – Odabrani međunarodni dokumenti*, Ministarstvo vanjskih poslova BiH (1996), IBHI, Sarajevo